

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2008

Κοινωνικός κονστρουκτсионισμός και ανάλυση λόγου: επιστημολογικές διαστάσεις

Μανόλης Δαφέρμος¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια ο κοινωνικός κονστρουκτсионισμός έχει αναδειχθεί ως ένα σημαντικό «παράδειγμα» στην Ψυχολογία. Οι κοινωνικοί κονστρουκτсионιστές θεωρούν ότι οι όροι με τους οποίους επιτυγχάνουμε την κατανόηση του κόσμου και των εαυτών μας είναι προϊόντα ανταλλαγών μεταξύ των ανθρώπων, ιστορικά και πολιτισμικά οριοθετημένων. Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο προσεγγίζει ο κοινωνικός κονστρουκτсионισμός την ανάλυση λόγου. Ακόμα, στο άρθρο ανιχνεύονται οι καταβολές και η ανάπτυξη των βασικών ιδεών του κοινωνικού κονστρουκτсионισμού καθώς και η φιλοσοφική και επιστημολογική θεμελίωση της ανάλυσης λόγου του. Τέλος, εξετάζεται η κριτική που έχει ασκηθεί στον κοινωνικό κονστρουκτсионισμό από τους κριτικούς ρεαλιστές.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: *κοινωνικός κονστρουκτсионισμός, λόγος, ανάλυση λόγου, ερμηνευτική.*

Κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο και γνωσιακή συγκυρία της ανάδυσης του κοινωνικού κονστρουκτсионισμού

Η κρίση του θετικιστικού αντικειμενισμού και η ευρύτατη διάδοση των θεωριών της κατασκευής στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών κατά την δεκαετία του 1970-1980 δεν είναι τυχαίο φαινόμενο, αλλά συνδέεται με ευρύτερους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Έτσι, αντικείμενο συστηματικής πραγμάτευσης θα πρέπει να γίνει η επίδραση που ασκούν οι αλλαγές στον χαρακτήρα και στην οργάνωση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας πάνω στην προαναφερόμενη εννοιολογική μετατόπιση που παρατηρείται στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Μια από τις διαστάσεις των εν λόγω μετασχηματισμών συνδέεται με την

¹ Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης
mdafermo@psy.soc.uoc.gr

μετάβαση από τον φορντισμό στον μεταφορντισμό και την ανάπτυξη ευέλικτων μορφών οργάνωσης της εργασίας. Οι παραδοσιακές λειτουργιστικές και στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις των ανθρώπων ως φορέων ρόλων και δομών δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της λεγόμενης «μετανεωτερικής κοινωνίας», στην οποία απαιτούνται πιο εκλεπτυσμένες μορφές χειραγώγησης της εργασιακής δύναμης, στηριγμένες στην ενεργοποίηση των κινήτρων και της νοηματοδότησης της εργασιακής δραστηριότητας των εργαζομένων, οι οποίοι καλούνται να λειτουργήσουν με πρωτοβουλία και δημιουργικότητα για να αυξήσουν την κερδοφορία της επιχείρησης (Αλεξίου, 2002). Στην «κοινωνία του ρίσκου» και της «εξατομίκευσης», τα άτομα παρουσιάζονται ως «δρώντες κατασκευαστές» της βιογραφίας τους, της ταυτότητας και των πεποιθήσεων τους (Beck, 1996). Όμως, η τάση να αναδειχθεί ο ενεργός ρόλος των υποκειμένων συνοδεύεται με την αντίστροφη τάση, που εκφράζεται στην διαπίστωση περί «αποδόμησης» και «θανάτου» του υποκειμένου.

Σύμφωνα με τον Brinkmann, οι σύγχρονες καταναλωτικές κοινωνίες λειτουργούν σε αντιστοιχία με την λογική της κοινωνικής κατασκευής και για πολλούς ανθρώπους ο κονστρουκτιονισμός έχει μετατραπεί σε φιλοσοφία της ζωής τους. Η εστίαση στην μορφοποίηση ταυτοτήτων και στην αισθητικοποίηση της ζωής είναι μερικά σημεία σύγκλισης του καταναλωτισμού και του κονστρουκτιονισμού (Brinkmann, 2006). Η μετανεωτερική φетиχοποίηση της πολιτισμικής διαφοράς αποτελεί απόπειρα συγκάλυψης της έκπτωσης των διαφορών, της ισοπέδωσης, της καταθλιπτικής ομοιότητας του κοσμοπολιτικού μετανεωτερικού πολιτισμού. «...είναι η μονοπωλιακή βιομηχανική συγκέντρωση που, καθώς καταργεί τις πραγματικές διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους και ομογενοποιεί τα πρόσωπα και τα προϊόντα, εγκαινιάζει συγχρόνως τη βασιλεία της διαφοράς...Κι εδώ, ίσα ίσα πάνω στην απώλεια των διαφορών εδράζεται η λατρεία της διαφοράς» (Baudrillard, 2000, σελ. 98).

Κατά την ιστορική αυτή συγκυρία στο πεδίο της Ψυχολογίας διαφάνηκαν οι επιστημολογικές ανεπάρκειες των συμπεριφοριστικών, νεοσυμπεριφοριστικών και γνωσιακών προσεγγίσεων να αντιμετωπίσουν τις καταστάσεις, που προέκυψαν στη ζωή των υποκειμένων κάτω από τις έντονες κοινωνικές ανακατατάξεις. Έτσι, λόγω της επίδρασης των ιδεών των Derrida (1976), Foucault (1972), Lyotard (1988), Baudrillard (1987, 2000) απέκτησε ιδιαίτερη διάδοση στο πεδίο της Ψυχολογίας ο

κοινωνικός κονστρουκτιονισμός. Οι εκπρόσωποι του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού (K. Gergen, S. Shotter, κ.α.) άσκησαν κριτική στην κυρίαρχη θετικιστική κατεύθυνση (mainstream) της Ψυχολογίας. Πιο συγκεκριμένα, ασκήθηκε κριτική στο θετικιστικό επιστημολογικό παράδειγμα, που εδράζεται στην απολυτοποίηση των μεθόδων των φυσικών επιστημών, των ποσοτικών μεθόδων, τον επιστημολογικό ατομισμό, την αξιολογική «ουδετερότητα» της γνώσης, κλπ. (Gergen, 1997b, 1999).

Σημαντικό ρόλο στην διαδικασία εμφάνισης και διαμόρφωσης του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού άσκησε η «Κοινωνιολογία της γνώσης» των P. Berger και T. Luckmann. Σύμφωνα μ' αυτούς τους ερευνητές, οι ψυχολογικές θεωρίες επινοούνται πριν από τα ίδια τα γεγονότα και κατασκευάζουν την ίδια την πραγματικότητα. «Οι ψυχολογίες παράγουν πραγματικότητα, η οποία με τη σειρά της χρησιμεύει ως βάση για την επαλήθευσή τους» (Berger & Luckmann, 2003, σελ. 326). Έτσι, πραγματοποιείται η πλήρης υποκειμενοποίηση της ψυχολογικής γνώσης και η παρουσίαση της κοινωνικής πραγματικότητας ως κατασκευής του ψυχολογικού «λόγου».

Η χαρακτηριστική για την μετανεωτερική Ψυχολογία «γλωσσολογική στροφή» εκφράστηκε στην κριτική της Πειραματικής Ψυχολογίας, στην υιοθέτηση των ερμηνευτικών, ποιοτικών μεθόδων έρευνας, στην έμφαση στην «ανάλυση του λόγου» (“discourse analysis”) και στις ανιχνεύσεις του κόσμου των αφηγηματικών στρατηγικών και των διωποκειμενικών σημασιών. Οι εκπρόσωποι της κατεύθυνσης αυτής επικέντρωσαν την προσοχή τους στην διερεύνηση του νοήματος που προσδίδουν οι άνθρωποι στις πράξεις τους (Parker, 1992).

Οι εκπρόσωποι της εν λόγω κατεύθυνσης στηρίζονται στο μοντέλο της ερμηνευτικής (κατανόηση των νοημάτων, περιγραφή και ανάλυση των λόγων και των συμβόλων, μελέτη των ιδιαιτεροτήτων, ανάδειξη της υποκειμενικότητας, κλπ.). Στην πραγματικότητα το «νέο παράδειγμα» της Ψυχολογίας αποτελεί την εκσυγχρονισμένη εκδοχή της νεοκαντιανής περιγραφικής Ψυχολογίας του Dilthey. Έτσι, *η συζήτηση σχετικά με την αλλαγή «επιστημολογικού παραδείγματος» στην Ψυχολογία θυμίζει τη γνωστή ρήση: «παλιό κρασί σε νέα βαρέλια».*

Ορισμένοι ερευνητές επιχείρησαν να αναλύσουν τις ευρύτατες αλλαγές, που επήλθαν στο πεδίο της Ψυχολογίας κατά την μεταπολεμική περίοδο κάνοντας λόγο για δυο «επιστημονικές

επαναστάσεις»²: η «πρώτη γνωσιακή επανάσταση», σύμφωνα με τον H. Harré, συνέβαλλε στην κριτική του συμπεριφορισμού και στην μετατροπή των γνωστικών διαδικασιών σε αντικείμενο ψυχολογικής έρευνας στη βάση της αναλογίας αυτών των διαδικασιών με την λειτουργία του ηλεκτρονικού υπολογιστή, ενώ η «δεύτερη γνωσιακή επανάσταση» συνδέεται με την στροφή στη μελέτη των «λόγων», που αναπτύσσονται στην διαντίδραση των συγκεκριμένων ατόμων (Harré, 1995). Αυτή η «δεύτερη γνωσιακή επανάσταση» συνδέεται με την έλευση της «Ψυχολογίας του λόγου» («Discursive Psychology»), που διαμορφώθηκε κατά την δεκαετία του 1990 υπό την επίδραση των ιδεών του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού, της σημειολογίας και της εθνομεθοδολογίας (Harré, 1995).

Σε αντιδιαστολή με τον παραδοσιακό γνωστικισμό οι ψυχολόγοι του λόγου αναδεικνύουν τον κομβικό ρόλο της γλώσσας και των «γλωσσικών παιχνιδιών» στις διαντιδράσεις των ανθρώπων στο επίπεδο της καθημερινής ζωής. Σε αντιδιαστολή με την παραδοσιακή λειτουργιστική Ψυχολογία, όπου τα ψυχολογικά φαινόμενα (σκέψεις, συναισθήματα, στάσεις, κλπ.) εξετάζονταν ως καταστάσεις των επιμέρους ατόμων, οι εκπρόσωποι της νέας κατεύθυνσης θεωρούν ότι τα εν λόγω φαινόμενα είναι χαρακτηριστικά της συμμετοχικής δράσης των ατόμων και εμφανίζονται στην μεταξύ τους διαντίδραση (Harré, 1999).

Το κέντρο βάρος της έρευνας μεταφέρθηκε, από την μελέτη των νοητικών μηχανισμών των επιμέρους ατόμων, στην μελέτη του πολιτισμικού συγκείμενου (Harré & Stearns, 1995). Η «πολυφωνική» μεθοδολογία έρευνας παρουσιάζεται ως εναλλακτική στρατηγική σε σχέση με την «μονοφωνία» του θετικισμού. Στην θέση των παραδοσιακών, μονοφωνικών «μεγάλων αφηγήσεων», έρχονται οι μικρές, καθημερινές, πολυφωνικές αφηγήσεις, που υπερτονίζουν τις πολιτισμικές (γλωσσικές, θρησκευτικές κλπ.) ιδιαιτερότητες και οδηγούν στην θεωρητική νομιμοποίηση της πολυδιάσπασης των κοινωνικών σχέσεων και της αποδόμησης των κοινωνικών υποκειμένων.

Στο πλαίσιο της κριτικής της θετικιστικής, νατουραλιστικής προσέγγισης της γνώσης ως μιας άμεσης, φωτογραφικού τύπου

² Δικαιολογημένη κριτική στην μηχανιστική προεκβολή της θεωρίας των επιστημονικών επαναστάσεων του Kuhn στην Ψυχολογία (συμπεριφοριστική, γνωσιακή, κλπ.) έχει ασκήσει ο Leahey. Στην Ψυχολογία, κατά την άποψή του, δεν υπάρχει ούτε «κανονική επιστήμη», ούτε «επαναστάσεις» (Leahey, 2002).

απεικόνισης της πραγματικότητας αποκτούν ιδιαίτερη εξάπλωση οι *θεωρίες της κοινωνικής κατασκευής*, οι εκπρόσωποι των οποίων επιχείρησαν να αναδείξουν τον ενεργό ρόλο των υποκειμένων στην γνωστική διαδικασία. Όμως, η μονοδιάστατη προβολή της κατασκευαστικής δραστηριότητας των υποκειμένων, χωρίς κατανόηση του συγκεκριμένου κοινωνικού –ιστορικού πλαισίου και των συγκεκριμένων *αντικειμενικών* όρων και προϋποθέσεων της γνωστικής διαδικασίας, ανοίγει τον δρόμο για την έλευση μιας υποκειμενιστικής, σχετικοκρατικής προσέγγισης της επιστήμης. Κατά την άποψή μας, μπορούμε να διακρίνουμε δυο βασικές συνέπειες της υιοθέτησης της εν λόγω προσέγγισης. Η πρώτη συνέπεια της εν λόγω προσέγγισης συνίσταται στην απόρριψη της επίδρασης της υφής του πραγματικού αντικειμένου στον χαρακτήρα της γνωστικής διαδικασίας και στην πλήρη εξαφάνισή του από τις επιστημολογικές κατασκευές του υποκειμένου. Η δεύτερη συνέπεια της εν λόγω προσέγγισης συνίσταται στην υποβάθμιση της σημασίας της συσσωρευμένης, αντικειμενοποιημένης επιστημονικής εργασίας για την ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης, που παρουσιάζεται αποκλειστικά και μόνο ως προϊόν της κατασκευαστικής αυθαιρεσίας των παρόντων υποκειμένων.

Βέβαια, εμφανίστηκαν πολλαπλές εκδοχές της κοινωνικής κατασκευής. Οι εκπρόσωποι του *ριζοσπαστικού κονστρουκτιβισμού* προσδίδουν έμφαση στις *κατασκευαστικές νοητικές διαδικασίες των επιμέρους ατόμων*, τα οποία δομούν τις δραστηριότητές τους στη βάση κάποιων εσωτερικών νοητικών μοντέλων (Glaserfeld, 1995). Πολλοί ερευνητές θεωρούν ότι εν λόγω προσέγγιση εκφράζει τις *επιστημολογικές περιπέτειες του Ροβινσώνα Κρούσου* (Confrey, 1995). Στο σημείο αυτό οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές διαχωρίζουν την προσέγγισή τους από τον ριζοσπαστικό κονστρουκτιβισμό και τον μονόπλευρο τονισμό των νοητικών κατασκευαστικών διαδικασιών των επιμέρους ατόμων και μεταφέρουν το κέντρο βάρους στις *καθημερινές διαλογικές, επικοινωνιακές δραστηριότητες των ατόμων* (Shotter, 1995).

Σε αντιδιαστολή με τον όρο «κονστρουκτιβισμός», που επικράτησε στην Κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης, στο πεδίο της Ψυχολογίας υπερίσχυσε ο όρος «κοινωνικός κονστρουκτιονισμός» (Potter, 1996). Οι εκπρόσωποι του *κοινωνικού κονστρουκτιονισμού* επιθυμούσαν επίσης να διαφοροποιηθούν από τον κονστρουκτιβισμό του Piaget και τον ριζοσπαστικό κονστρουκτιβισμό. Τα αντικείμενα της ψυχολογικής έρευνας, σε αντιστοιχία με τις προσεγγίσεις των *κοινωνικών κονστρουκτιονιστών*, μορφοποιούνται και κατασκευάζονται από

ιστορικά και πολιτισμικά ιδιαίτερους λόγους (discourses). Ο «λόγος» που αρθρώνει το άτομο για τον κόσμο αναπτύσσεται μέσω των αλληλεπιδράσεών του στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης ομάδας ή ενός πολιτισμού.

Ποιες είναι οι βασικές θέσεις του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού, όπως παρουσιάζονται από τον Gergen, που αποτελεί εμβληματική προσωπικότητα του εν λόγω ρεύματος:

1) Οι όροι με τους οποίους θεωρούμαι τον κόσμο και τους εαυτούς μας δεν προσδιορίζονται από τα εξεταζόμενα αντικείμενα αυτής της θεώρησης, αλλά αποτελούν κοινωνικά τεχνήματα, προϊόντα των ιστορικά και πολιτισμικά οριοθετημένων ανταλλαγών μεταξύ των ανθρώπων.

2) Η διατήρηση μιας θεώρησης του κόσμου στον χρόνο, δεν καθορίζεται από την αντικειμενική αξιοπιστία της, αλλά από τις μεταπτώσεις των κοινωνικών διαδικασιών.

3) Η γλώσσα αντλεί την σημασία της από τον τρόπο που λειτουργεί στην διαμόρφωση των σχέσεων.

4) Αποτίμηση των ποικίλων μορφωμάτων της πολιτισμικής ζωής, απόδοση φωνής στις «άλλες» πολιτισμικές ομάδες (Gergen, 1999).

Σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιονιστές, στον μεταμοντέρνο πολιτισμό το κέντρο βάρους μεταφέρεται από τον εαυτό στην σχέση (Gergen, 1997a). Η ιδιωτική σφαίρα έχει πάψει να είναι η σκηνή, στην οποία εκτυλίσσεται το δράμα του υποκειμένου, που βρίσκεται σε σύγκρουση με την εικόνα του και τους στόχους του και οι άνθρωποι παρουσιάζονται ως τα τερματικά πολλαπλών δικτύων (Baudrillard, 1987). Από την εξέταση της ατομικής συνείδησης οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές μεταφέρουν την προσοχή τους στην διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των υποκειμένων, στην ανάλυση του συγκεκριμένου της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης.

Ο κοινωνικός κονστρουκτιονισμός του Gergen προσδίδει έμφαση στον πλουραλιστικό, πολυφωνικό διάλογο, στην διαντίδραση (Shotter, 1995). Ο Shotter και άλλοι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές, αξιοποιούν και ενσωματώνουν στην θεωρία τους την μαχτινική έννοια του διαλόγου. Σε αντιδιαστολή με τον ριζοσπαστικό κονστρουκτιβισμό, που επαναφέρει την καντιανή φιλοσοφική παράδοση (βλ. Richards, 1995), οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό τις φιλοσοφίες της νεωτερικότητας και προσεγγίζουν περισσότερο στον μεθοδολογικό αναρχισμό του P. Feyerabend. Η αποδόμηση της νεωτερικής παράδοσης συνδυάζεται με την αποσπασματική, επιλεκτική αφομοίωση επιμέρους στοιχείων της. Η υβριδική,

εκλεκτικιστική συνύπαρξη ανομοιογενών θεωρητικών προσεγγίσεων χαρακτηρίζει το επιστημολογικό υπόβαθρο του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού. Στον κοινωνικό κονστρουκτιονισμό συνυπάρχουν με αντιφατικό τρόπο η φαινομενολογική παράδοση περιγραφής των καταστάσεων της καθημερινής ζωής, με την πραγματιστική αντιμετώπιση εκείνων των πρακτικών και των προοπτικών θεώρησης του κόσμου, που είναι χρήσιμες.

Οι εκπρόσωποι του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού υιοθετούν έναν αποφατικό, αρνητικό αυτοπροσδιορισμό σε σχέση με το κυρίαρχο ρεύμα στην Ψυχολογία και οδηγούνται στην άρνηση της νεωτερικότητας, στην αντιουσιοκρατία, στον αντινατουραλισμό και στον επιστημολογικό σχετικισμό. Αυτός ο αρνητικός αυτοπροσδιορισμός οδηγεί σε ένα ετεροπροσδιορισμό από τα υπό άρνηση θεωρητικά ρεύματα, από την αυθόρμητη υιοθέτηση πολλών θέσεων και παραδοχών τους.

Το επιστημολογικό πλαίσιο της κονστρουκτιονιστικής ανάλυσης λόγου

Καταρχήν, μπορούμε να διαπιστώσουμε την πολυσημία της έννοιας «discourse». Στην Γλωσσολογία πραγματοποιείται η διάκριση μεταξύ του λόγου, της έναρθρης λαλιάς, που αποτελεί μέσο επικοινωνίας των ανθρώπων και της γλώσσας, ως συστήματος γραμματικών και σημασιολογικών κανόνων (Saussure, 1979). Αρχικά, η έννοια «discourse» αναφερόταν, στην ομιλία, στον προφορικό λόγο σε αντιδιαστολή με τα γραπτά κείμενα. Στη συνέχεια, η εν λόγω έννοια χρησιμοποιήθηκε για τον χαρακτηρισμό του συνόλου των μορφών προφορικού και γραπτού λόγου [«...όλες τις μορφές προφορικής διαντίδρασης, τυπικής και άτυπης και των γραπτών κειμένων όλων των ειδών»] (Potter & Wetherell, 1987, p. 7). Υπό αυτό το πρίσμα η έννοια «discourse» χρησιμοποιήθηκε για την μελέτη της γλώσσας.

Στον Foucault η έννοια «discourse» εξετάζεται με ακόμα ευρύτερο τρόπο, για να περιγράψει τις ιστορικά οροθετημένες γλωσσικές πρακτικές (Foucault, 1972). Ο Parker στηριγμένος κυρίως στην φουκωϊκή προσέγγιση, θεωρεί ότι «discourse» είναι ένα σύστημα δηλώσεων, οι οποίες κατασκευάζουν ένα αντικείμενο (Parker, 1992). Η έννοια «discourse» αναφέρεται σε ένα δίκτυο νοημάτων, μεταφορών, αναπαραστάσεων, ιστοριών, δηλώσεων κλπ., που παράγουν μια συγκεκριμένη εκδοχή των συμβάντων (Burr, 1995).

Συχνά, η έννοια «discourse» άρχισε να αναφέρεται στις *πρακτικές ομιλίας και γραφής* (Woodilla, 1998). Ο N. Fairclough διακρίνει: α) τα γλωσσικά κείμενα (text), τον γραπτό και προφορικό λόγο, β) τις πρακτικές λόγου (discourse practice), τις διαδικασίες παραγωγής και ερμηνείας των κειμένων, γ) τις κοινωνικοπολιτισμικές πρακτικές. Η «κριτική ανάλυση λόγου» περιλαμβάνει την *περιγραφή* των γλωσσικών κειμένων, την *ερμηνεία* της σχέσης μεταξύ των γλωσσικών κειμένων και των διαδικασιών παραγωγής και πρόσληψής τους και την *εξήγηση* των σχέσεων μεταξύ των γλωσσικών διαδικασιών και των κοινωνικο-πολιτισμικών διαδικασιών (Fairclough, 1999).

Η ανάλυση λόγου στο πεδίο της έρευνας εισήλθε κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1970 υπό την επίδραση των συζητήσεων στο πεδίο της Ερμηνευτικής σχετικά με τον ενεργό ρόλο της γλώσσας στην κοινωνική πραγματικότητα (Potter & Wetherell, 1987. Fairclough, 1999). Τις τελευταίες δεκαετίες η ανάλυση των συμβολικών μορφών και, πρώτα απ' όλα, των γλωσσικών μορφών, μετακινείται στο κέντρο του ενδιαφέροντος και μετατρέπεται σε κυρίαρχη κατεύθυνση μελέτης της κοινωνικής πραγματικότητας. Η «discourse analysis» επικεντρώνεται στην ερμηνεία και επανερμηνεία των «λόγων», που εκφέρουν τα κοινωνικά υποκείμενα.

Μπορούμε να διακρίνουμε δυο βασικές σημασίες του όρου «ανάλυση λόγου» (discourse analysis). Με τη πρώτη σημασία του όρου η «ανάλυση λόγου» περιλαμβάνει την μελέτη γλωσσικών μορφών και διαδικασιών καθαυτών (καθαρά γλωσσολογική προσέγγιση). Με τη δεύτερη σημασία του όρου, ο «λόγος» διερευνάται σε συνάρτηση με τις ευρύτερες ψυχολογικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες. Με τη δεύτερη σημασία του όρου η ανάλυση λόγου (discourse analysis) παρουσιάζεται ως *μέθοδος μελέτης της γραπτής και προφορικής γλώσσας, που χρησιμοποιείται για την διερεύνηση της νόησης, του πολιτισμού, της κοινωνικής διαντίδρασης, κλπ, δηλαδή φαινομένων, τα οποία υπερβαίνουν το στενό γλωσσικό επίπεδο* (Crawford & Valsiner, 1999).

Σε ορισμένες περιπτώσεις η ανάλυση λόγου (discourse analysis) χρησιμοποιείται ως μια επιμέρους μέθοδος έρευνας, ενώ σε άλλες ως ένας ευρύτερος μεθοδολογικός προσανατολισμός, που συνδέεται με πολλαπλές άλλες επιμέρους μεθόδους, όπως η ανάλυση συνομιλίας, η αφηγηματολογία (narratology), η ρητορική προσέγγιση, η πολυφωνική έρευνα (multivoiced research), η

συνεργατική έρευνα δράση (participatory action research), κλπ. (Gergen, 1997b. Potter, 1996).

Οι κονστρουκτιονιστικές θεωρίες εδράζονται στην *ερμηνευτική, περιγραφική κατανόηση των φαινομένων και όχι στην εξήγηση κάποιων προκαθορισμένων αιτιακών μεταβλητών* (Crawford & Valsiner, 1999). Η χρήση της ερμηνευτικής μεθόδου και η έμφαση στην διερεύνηση των ποιοτικών διαστάσεων των κοινωνικών και ψυχολογικών φαινομένων χαρακτηρίζει την εν λόγω κατεύθυνση. Έτσι, ευθύς εξαρχής, αναπαράγεται στο πεδίο της μεθοδολογίας της επιστημονικής έρευνας η γνωστή από την εποχή της νεοκαντιανής φιλοσοφίας ρήξη και αντιπαράθεση της ερμηνευτικής *κατανόησης* (verstehen) και της αιτιακής *εξήγησης* (erklaren) των κοινωνικών φαινομένων. Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές *περιγράφουν* με παραστατικό τρόπο υπαρκτές τάσεις ανάπτυξης της σύγχρονης κοινωνίας, *αλλά δεν καταφέρνουν να εξηγήσουν* τις βαθύτερες ιστορικές αιτίες, που τις προκαλούν.

Η απόρριψη της αιτιακής εξήγησης προς όφελος της ερμηνευτικής κατανόησης, αποτελεί αφετηριακή αρχή της κονστρουκτιονιστικής επιστημολογίας. Η συνεπής υιοθέτηση της εν λόγω προσέγγισης μπορεί να οδηγήσει στην διάσπαση της Ψυχολογίας σε δυο διαφορετικές και μη συμβατές μεταξύ τους επιστήμες, που χρησιμοποιούν δυο διαφορετικές μεθόδους. Έτσι, αφενός μεν, στις νευροεπιστήμες νομιμοποιείται η επικράτηση μιας νατουραλιστικής, αναγωγιστικής προσέγγισης των ψυχικών φαινομένων στη βάση της ανάλυσης των αιτιωδών συνάψεων του εγκεφάλου, αφετέρου δε, στην Κοινωνική Ψυχολογία παγιώνεται η κυριαρχία μιας υποκειμενιστικής προσέγγισης των ψυχικών φαινομένων μέσω της ερμηνευτικής και φαινομενολογικής κατανόησης. Με άλλα λόγια, η κονστρουκτιονιστική επιστημολογία αναπαράγει τον επιστημολογικό δυισμό και επιτείνει την μεθοδολογική κρίση της Ψυχολογίας.

Η χαρακτηριστική για τους κοινωνικούς κονστρουκτιονιστές ανάλυση λόγου απορρίπτει την παραδοσιακή γνωσιακή εξήγηση της Ψυχολογίας. Οι «λόγοι» δεν παρουσιάζονται ως νοητικές διαδικασίες των επιμέρους ατόμων, αλλά ως δράσεις, πρακτικές κατασκευής νοημάτων, που εμφανίζονται στην κοινωνική διαντίδραση (Potter, 1996).

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να διακρίνουμε δυο βασικές εκδοχές της «Discourse analysis» μέσα από το πρίσμα του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού. Η πρώτη εκδοχή εδράζεται στην φουκωική θεώρηση του «λόγου» και της εξουσίας. Οι «λόγοι» παρουσιάζονται εντοπισμένοι σε επιμέρους ιστορικά και θεσμικά

συγκείμενα και συμβάλουν στην δημιουργία σχέσεων εξουσίας (Foucault, 1972). Σε αντιστοιχία με την φουκωική αντίληψη, η εξουσία κατακερματίζεται και διαχέεται σε πολλαπλά επιμέρους πεδία και μικρο-δομές. Αφενός μεν, οι λόγοι νομιμοποιούν και αναπαράγουν την εξουσία, αφετέρου δε, η ίδια η εξουσία παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα των «πρακτικών του λόγου». Η φουκωική προσέγγιση του λόγου εδράζεται σε μια ανορθολογική, νιτσεική αναγωγή της γνώσης σε βούληση για εξουσία (Gutting, 2006). Σε κάθε περίπτωση, δε γίνεται κατανοητό το ευρύτερο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, που συμβάλλει στην εμφάνιση και στην διευρυμένη αναπαραγωγή των «παραμορφωτικών» «πρακτικών του λόγου» και της ίδιας της εξουσίας.

Η δεύτερη εκδοχή συνδέει την ανάλυση λόγου με την μελέτη των «ερμηνευτικών ρεπερτορίων» στο πλαίσιο των διαντιδράσεων των ατόμων σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο. Οι αντιλήψεις των εκπροσώπων της εν λόγω προσέγγισης διαμορφώθηκαν υπό την επίδραση του έργου των μικροκοινωνιολόγων (Goffman, Garfinkel, κ.α.) και της θεωρίας του Wittgenstein περί «γλωσσικών παιχνιδιών» (Burkitt, 1999).

Ιδιαίτερη μεία θα πρέπει να γίνει στην έννοια των «ερμηνευτικών ρεπερτορίων», τα οποία χρησιμοποιούνται στην ανάλυση λόγου, σε αντιδιαστολή με την έννοια των «κοινωνικών αναπαραστάσεων», που είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στο πεδίο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Οι εκπρόσωποι της συγκεκριμένης κατεύθυνσης της ανάλυσης λόγου απορρίπτουν τον γνωστικό αναγωγισμό και την εξήγηση της γλωσσικής συμπεριφοράς στη βάση γνωστικών κατηγοριών (πεποιθήσεων, στάσεων, αναπαραστάσεων, κλπ.). Οι J. Potter και M. Wetherell απορρίπτουν την έννοια των «κοινωνικών αναπαραστάσεων» του Moskonici, διότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν -κατά την άποψή τους- νοητικές, γνωστικές οντότητες. Οι εν λόγω ερευνητές προσδίνουν έμφαση στις ποικίλες μορφές χρησιμοποίησης της γλώσσας και κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας μέσω της γλώσσας. Τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια παρουσιάζονται ως πλέγματα όρων και μεταφορών, τα οποία με επιλεκτικό τρόπο παρέχουν μιαν εκδοχή, μιαν αποτίμηση δράσεων και γεγονότων (Potter & Wetherell, 1987). Τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια παρουσιάζονται ως πολλαπλοί, εναλλακτικοί τρόποι θέασης των καταστάσεων της ζωής μέσω ενός ιδιότυπου καλειδοσκοπίου. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν διαφορετικές ερμηνευτικές πηγές, τις οποίες αναμιγνύουν για να παράγουν ένα ευρύ φάσμα από διαφορετικά αποτελέσματα (Potter & Wetherell, 1995).

Αν αποδεχθούμε την εν λόγω προσέγγιση, τότε η ποικιλία τρόπων θεώρησης του κόσμου παρουσιάζεται αποκλειστικά και μόνο ως αποτέλεσμα κάποιων «γλωσσικών παιχνιδιών» και όχι της αντιφατικότητας της κοινωνικής πραγματικότητας, καθώς επίσης της αντιφατικότητας της γνωσιακής διαδικασίας απεικόνισής της. Πέραν τούτου, η αντίληψη των κοινωνικών κονστρουκτιονιστών ότι οι άνθρωποι διαμορφώνονται μέσα από τις συζητήσεις τους και τις ερμηνείες κειμένων, περιορίζει την ανάλυση λόγου σε ένα μικροεπίπεδο και αφήνει στο περιθώριο το ρόλο της κοινωνικής ιστορίας, των οικονομικών δομών, των κοινωνικών τάξεων, κλπ. (Parker, 2003).

Οι εκπρόσωποι της πρώτης, «σκοτεινής» εκδοχής του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού εξετάζουν τους «λόγους» υπό το πρίσμα της φουκωικής θεώρησης των σχέσεων εξουσίας και των συστημάτων πειθάρχησης. Σε αντιστοιχία με την δεύτερη, «φωτεινή» εκδοχή του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού οι «λόγοι» αναπτύσσονται στους καθημερινούς διαλόγους και στις διατομικές σχέσεις. Οι εκπρόσωποι της εν λόγω προσέγγισης εξετάζουν την πολλαπλότητα των «λόγων» ως βασική κατεύθυνση, που μπορεί να συμβάλει στην υπέρβαση των ανισοτήτων στην κοινωνία (Burkitt, 1999).

Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές υιοθετούν μια διαλογική μεθοδολογία, ένα διάλογο μεταξύ ερευνητών και υποκειμένων. Από την χαρακτηριστική για την νεωτερική φιλοσοφία κυριαρχία του ατομικού νου και της ατομικής γνώσης οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές οδηγούνται στον εορτασμό της συμβολικής επικοινωνίας και διαντίδρασης.

Οι προαναφερόμενες εκδοχές του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού ενσωματώνονται εύκολα ως συμπληρωματικές κατευθύνσεις στο κυρίαρχο ρεύμα της Ψυχολογίας. Η πρώτη προσέγγιση επικεντρώνεται σε ένα κατεξοχήν μακροϊστορικό, μακροκοινωνιολογικό επίπεδο ανάλυσης των σχέσεων λόγου και εξουσίας, ενώ η δεύτερη προσέγγιση σε ένα μικροκοινωνιολογικό επίπεδο διερεύνησης της συμβολικής διαντίδρασης, αναπαράγοντας μ' αυτό τον τρόπο έναν ιδιότυπο μεθοδολογικό δυϊσμό στο επίπεδο των κοινωνικών επιστημών.

Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές χρησιμοποιούν στην ανάλυση λόγου την έννοια της «αποδόμησης» του Derrida, που αναφέρεται στην διασπορά, στην πολλαπλότητα σημασιών, που εμπεριέχονται στα κείμενα και στην αποσταθεροποίηση της σημασιολογικής του προσδιορισιμότητας (Derrida, 1976. Κακολύρης, 2004). Σύμφωνα με τους κοινωνικούς

κονστρουκτιονιστές, στις αφηγήσεις των μελών μιας ομάδας για μια άλλη ομάδα, μπορεί να συνυπάρχουν διαφορετικές και αλληλοαποκλειόμενες μορφές λόγου. Για παράδειγμα, οι Wetherell και Potter αναδεικνύουν τις αντικρουόμενες μορφές λόγου, που ενυπάρχουν στις αφηγήσεις των λευκών Νεοζηλανδών για τους Μαορί (Wetherell & Potter, 1992). Τα διαφορετικά ερμηνευτικά ρεπερτόρια παρουσιάζονται ως ιδιότυπα καλειδοσκοπία του «κοινού νου», τα οποία προσφέρουν πολλαπλές αναγνώσεις των κειμένων.

Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές προσδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην ανάδειξη της χαρακτηριστικής για την μετανεωτερικότητα «αποδόμησης του υποκειμένου». Δίχως αμφιβολία, ο Gergen περιγράφει με εξαιρετικά γλαφυρό τρόπο την «ψηφιδωτή προσωπικότητα», την κατάσταση «πολύφρενιτιδας» του μετανεωτερικού ανθρώπου, ο οποίος βρίσκεται εγκλωβισμένος σε πολλαπλά δίκτυα σχέσεων, που προβάλλουν σ' αυτόν συγκρουόμενες μεταξύ τους αξιώσεις. Η κονστρουκτιονιστική προσέγγιση της ανάλυσης λόγου εδράζεται στην ανάδειξη της «ετερογλωσσίας» της ανθρώπινης ύπαρξης, των πολλαπλών και συχνά, αλληλοαποκλειόμενων φωνών της, που αναπτύσσονται στην συσχέτισή της με τους «άλλους» (Gergen, 1997a)³.

³. Η μετανεωτερική πολλαπλότητα λόγων, φωνών, εαυτών, ταυτοτήτων οδηγεί σε τελευταία ανάλυση, στην σύγχυση και στην ακαταληψία. Ο γενικευμένος σκεπτικισμός, που χαρακτηρίζει τον κοινωνικό κονστρουκτιονισμό δεν αποτελεί νέο φαινόμενο. Αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι ο αρχαίος σκεπτικισμός ήταν ένα από τα ρεύματα, που απέκτησαν ιδιαίτερη εξάπλωση την εποχή της κρίσης των πόλεων κρατών. Ο Λουκιανός σατιρίζοντας της φιλοσοφίες της εποχής του παρουσιάζει μια δημοπρασία, που γίνεται σε μια πόλη. Οι αγοραστές ξεετάζουν τους φιλοσόφους. Ο τελευταίος φιλόσοφος, που έμεινε απούλητος είναι ο Πύρρων, βασικός εκπρόσωπος του αρχαίου σκεπτικισμού. Ενδεικτικός είναι ο διάλογος μεταξύ του Πύρωνα και ενός υποψήφιου αγοραστή:

«Αγοραστής: Πες μου τι γνωρίζεις;

Πύρρων: Τίποτα.

Αγοραστής: Πως το εννοείς;

Πύρρων: Εννοώ πως νομίζω πως τίποτα δεν υπάρχει.

Αγοραστής: Άραγε, ούτε εμείς υπάρχουμε;

Πύρρων: Ούτε αυτό το γνωρίζω.

Αγοραστής: Ούτε και ότι εσύ υπάρχεις;

Πύρρων: Αυτό είναι που ακόμα λιγότερο γνωρίζω» (Λουκιανός, 2002).

Μπορούμε να διαπιστώσουμε ενδιαφέρουσες ομοιότητες και παραλληλισμούς μεταξύ του αρχαίου και μετανεωτερικού σκεπτικισμού. Έτσι, ο Gergen αναφερόμενος στην «μετανεωτερική κοινωνία», παρατηρεί

Σε αντιστοιχία με την εν λόγω προσέγγιση οι λόγοι (discourse) δεν είναι καθρέπτες ή αναπαραστάσεις της πραγματικότητας. Οι εκπρόσωποι του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού υιοθετούν την κριτική που άσκησε ο νεοπραγματιστής φιλόσοφος R. Rorty στην αντίληψη ότι ο νους αποτελεί «καθρέπτη της φύσης» (Rorty, 2001). Στον κοινωνικό κονστρουκτιονισμό οι λόγοι παρουσιάζονται ως μορφές αλληλεπίδρασης μεταξύ ατομικών και ομαδικών φορέων, ως προϊόντα γλωσσικών, κοινωνικών διαντιδράσεων (Shi-Xu, 1998).

Σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιονιστές, η ανάλυση λόγου (discourse analysis) δεν αποσκοπεί στην εξήγηση του κόσμου καθαυτού, ούτε στην ανακάλυψη της αλήθειας. *Η ίδια η αλήθεια δεν εξετάζεται ως μια αξιόπιστη εικόνα του τι συμβαίνει στην πραγματικότητα, αλλά ως συμμετοχή σε ένα πλέγμα κοινωνικών συμβάσεων*⁴. Η κοινωνική γνώση εξετάζεται ως ένα

ότι ο πολυσχιδής διχασμός του ατόμου σε άπειρες κλασματικές σχέσεις οδηγεί στον κορεσμό του εαυτού και στην γενικευμένη αδυναμία αυτοπροσδιορισμού του ατόμου ως μιας συνεκτικής ενότητας (Gergen, 1997a). Η δυσκολία αυτοπροσδιορισμού του ατόμου ως συνεκτικής ενότητας τέθηκε από τον Hume στην «Πραγματεία περί της ανθρώπινης φύσης». Τα υποκείμενα δεν μπορούν να προσλάβουν τον εαυτό τους ως κάτι ξεχωριστό σε σχέση με την διαρκή ροή των εντυπώσεων, που εναλλάσσονται διαρκώς με εκπληκτική ταυτότητα. Η συνείδηση παρουσιάζεται ως θέατρο, στο οποίο πραγματοποιείται η εμφάνιση και εξαφάνιση των παραστάσεων και σ' αυτό το πλαίσιο της διαρκούς ακολουθίας είναι αδύνατος ο προσδιορισμός της ταυτότητας του υποκειμένου.

⁴. Η προσέγγιση της κοινωνικής γνώσης ως σύμβασης αποτελεί έκφραση μιας ιδιότυπης συμβασιοκρατίας, που έχει τις καταβολές του στην λογικό θετικισμό (Carnap, Popper, κλπ). Παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές αυτοπαρουσιάζονται ως ένα αντιθετικιστικό κίνημα, η επιστημολογία τους έχει σημαντικές ομοιότητες με τον λογικό θετικισμό. Έτσι, η συμβασιοκρατία αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό του θετικισμού και του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού. Σε αντιστοιχία με την συμβασιοκρατία, η σημασία των γλωσσικών όρων δεν είναι δοσμένη από τα ίδια τα πράγματα. Οι έννοιες και οι προτάσεις δεν μπορούν να αποδοθούν με εμπειρικό τρόπο, αλλά μπορούν να γίνουν αποδεκτές στο πλαίσιο ενός δικτύου συμβάσεων. Στον λογικό σχετικισμό του Carnap και στον κοινωνικό κονστρουκτιονισμό του Gergen υιοθετείται η άποψη ότι *οι γλωσσικές μορφές είναι συμβατικές και δεν έχουν αξιώσεις για γνώση της πραγματικότητας* (Hibberd, 2001). Η ακραία συμβασιοκρατία του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού οδηγεί στην πλήρη

σώμα κοινωνικών συμβάσεων (Maze, 2001). Να είσαι αντικειμενικός, σημαίνει να παίζεις σε αντιστοιχία με τους κανόνες μέσα σε μια δοσμένη παράδοση των κοινωνικών πρακτικών (Gergen, 1999). Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές θεωρούν ότι δεν υπάρχει αληθινή περιγραφή της φύσης, της ουσίας των πραγμάτων (Gergen, 1999). Οι έννοιες που υιοθετούμε για να γνωρίσουμε τον κόσμο είναι ιστορικά και πολιτισμικά καθορισμένες στις αμοιβαίες ανταλλαγές μεταξύ των ανθρώπων (Gergen, 1999). Οι εν λόγω έννοιες δεν είναι αποτελέσματα ατομικών δράσεων, αλλά συμμετοχικών δράσεων και διαπραγμάτευσης. Δεν υπάρχει κάποια ενιαία αντικειμενική αλήθεια, αλλά υπάρχουν πολλαπλές, εναλλακτικές προοπτικές θεώρησης του κόσμου, εναλλακτικές πραγματικότητες μέσα μας (Burr, 1998). Ο μεθοδολογικός σχετικισμός, σύμφωνα με τον Potter, συνίσταται στο ότι η ανάλυση θα είναι αδιάφορη για το αν κάποιοι συμμετοχοί έχουν την αξίωση στην αλήθεια ή στο λάθος, κατηγορίες που εξετάζονται ως κινήσεις σε ένα ρητορικό παιχνίδι (Potter, 1996). Έτσι, τα ρητορικά παιχνίδια, τα παιχνίδια των λέξεων, οι πολλαπλοί τρόποι κατασκευής της πραγματικότητας, που αποτελούν αδιαμφισβήτητα προνομιακό πεδίο της μεταναωτερικής σοφίας, αντικαθιστούν την αναζήτηση της αλήθειας και την διερεύνηση της σύνθετης διαλεκτικής σχετικής και απόλυτης αλήθειας.

Όλες οι μορφές λόγου που εκφέρουν τα άτομα και οι επιμέρους ομάδες θεωρούνται ισότιμες, επιμέρους αλήθειες, διότι εκφράζουν διαφορετικές προοπτικές του κόσμου. Ο Ratner θεωρεί ότι η εν λόγω προσέγγιση προάγει τον δογματισμό (Ratner, 2006). Τα ευρέως διαδεδομένα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις των πιο διαφορετικών κοινωνικών ομάδων παρουσιάζονται ως ισότιμες, επιμέρους «αλήθειες». Έτσι, ο επιστημολογικός σχετικισμός, που εμφανίστηκε ως κριτική του δογματισμού οδηγεί, σε τελευταία ανάλυση, στην εγκαθίδρυση ενός προεπιστημονικού δογματισμού, στην νομιμοποίηση των στερεοτύπων του «κοινού νου». Η απόπειρα νομιμοποίησης των «φωνών», των «λόγων» των καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων οδηγεί ταυτόχρονα στην νομιμοποίηση ακραίων φονταμελιστικών, φασιστικών ομάδων.

απόρριψη της ύπαρξης αλήθειας. Έτσι, παρά την απόπειρα των κοινωνικών κονστρουκτιονιστών να έρθουν σε ρήξη με την θετικιστικά προσανατολισμένη Ψυχολογία, εν κατακλείδι, οι ίδιοι υιοθετούν αρκετές από τις επιστημολογικές παραδοχές της.

Οι φωνές, οι «λόγοι» των θυτών και των θυμάτων παρουσιάζονται ως ισότιμα αποδεκτές ερμηνευτικές εκδοχές της πραγματικότητας. Οι εντοπισμένες «αλήθειες» τις οποίες πρεσβεύουν τα αλληλοσυγκρουόμενα στρατόπεδα παρουσιάζονται ως ισότιμες κατασκευές, αποδεκτές στα επιμέρους πολιτισμικά πλαίσια, που είναι χρήσιμες στο πεδίο της μεταξύ τους διαντίδρασης.

Ο χαρακτηριστικός για τον κοινωνικό κονστρουκτιονισμό απόλυτος σχετικισμός οδηγεί στην αποδοχή της φιλοσοφίας του “anything goes”. Οι καθαρές πιθανότητες αφθονούν, όμως, χωρίς να υπάρχουν θεμελιώδη κριτήρια για να οριοθετηθεί η επιλογή, που θα ακολουθηθεί (Brown, Rujol & Curt, 1998). Ο σχετικισμός αναδεικνύεται ανίσχυρος, όταν τίθεται το ζήτημα της *επιλογής* μεταξύ των πολλαπλών προοπτικών θεώρησης και της πρακτικής δράσης στην υλική πραγματικότητα. Ο πραγματισμός μετατρέπεται σε απαραίτητο συμπλήρωμα του απόλυτου σχετικισμού και του προοπτικισμού. Αποδεκτές γίνονται οι πρακτικές και οι προοπτικές θεώρησης του κόσμου, οι οποίες «δουλεύουν». Η ποικιλία και η πολλαπλότητα των προοπτικών θεώρησης του κόσμου είναι αμοιβαία συνυφασμένη με μια περιοριστική, χρησιμοθηρική, εργαλειακή αντιμετώπισή του. Όπως παρατηρεί ο Collier, η λειτουργία του πραγματισμού είναι να συντηρεί τις υπάρχουσες πρακτικές, να τις αποκόπτει από τα σημεία ανάπτυξής τους, να τις καθιστά ανίκανες για αυτοκριτική και μετασχηματισμό (Collier, 1998).

Η έννοια των «γλωσσικών παιχνιδιών» του Wittgenstein διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάλυση λόγου (discourse analysis) των κοινωνικών κονστρουκτιονιστών. Στον Wittgenstein (1978) η σημασία των λέξεων συνίσταται στην χρησιμοποίησή τους. Οι λέξεις εξετάζονται ως εργαλεία, που καθορίζονται από την χρησιμοποίησή τους και ασκούν επίδραση στην συμπεριφορά των ανθρώπων. Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές υιοθετούν μια εργαλειακή, πραγματιστική προσέγγιση της γλώσσας, έναν ιδιότυπο *γλωσσικό συμπεριφορισμό*. Η γλώσσα της επιστήμης εξυπηρετεί την πραγματιστική διάκριση των επιθυμητών μορφών δραστηριότητας από αυτές τις μορφές, που θα πρέπει να αποθαρρυνθούν (Gergen, 1999). Ο πραγματισμός αποτελεί μια μορφή ιδεαλισμού, διότι οι εκπρόσωποί του αναγάγουν αυτό που μπορεί να γίνει γνωστό σε κάτι ανθρωποκεντρικό (Collier, 1998, 50). Η γλώσσα αποσπάται από την αμοιβαία συνάφειά της με την σκέψη και εξετάζεται αποκλειστικά και μόνο ως ένα ρητορικό εργαλείο στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων (Gergen, 1995). *Η γλώσσα αποφλοιώνεται από την γνωστική διάστασή της (απονοητικοποιείται) και την*

ικανότητά της να απεικονίζει τον κόσμο και συνδέεται αποκλειστικά και μόνο με τα βιώματα, τα συναισθήματα, τις ενοράσεις, τις πρακτικές, τις χρησιμοθηρικές σκοπιμότητες των υποκειμένων. Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές απορρίπτουν την άκριτη πεποίθηση ότι η γλώσσα απεικονίζει με άμεσο και μηχανιστικό τρόπο την πραγματικότητα και υιοθετούν την εξίσου άκριτη πεποίθηση ότι ο κόσμος των λέξεων δημιουργεί τον κόσμο των πραγμάτων (Merttens, 1998). Οι «λόγοι» παρουσιάζονται ως συνδιαμορφωτές της ανθρώπινης, κοινωνικής πραγματικότητας (Shi-Xu, 1998).

Η θεωρία ότι η γλώσσα είναι διαμορφωτής της συνείδησης των ανθρώπων δεν είναι καινούργια, αλλά έχει τις καταβολές της στον γερμανικό ιδεαλισμό και πιο συγκεκριμένα στην αντίληψη του Humboldt ότι το «πνεύμα» του λαού ενυπάρχει στην εσωτερική δομή της γλώσσα του (Schaff, χ.χ.). Σε αντιστοιχία με την εν λόγω ιδεαλιστική αντίληψη η γλώσσα δεν απεικονίζει την πραγματικότητα, αλλά την δημιουργεί. Η αντίληψη ότι η γνώση αποτελεί κατασκευή του ανθρώπινου νου και όχι αντίγραφο του κόσμου αποτελεί μια από τις κεντρικές ιδέες της φιλοσοφίας των συμβολικών μορφών του Cassirer. Οι νεοκαντιανοί φιλόσοφοι επιδιώκουν να «διορθώσουν» τον Καντ, ο οποίος δεχόταν την ύπαρξη της αντικειμενικής πραγματικότητας έξω και ανεξάρτητα από την συνείδηση των υποκειμένων και καταλήγουν στην αντίληψη ότι ο νους δημιουργεί το αντικείμενο. Στο πεδίο της Ανθρωπολογίας απέκτησε ιδιαίτερη διάδοση η υπόθεση των Sapir-Whorf, σε αντιστοιχία με την οποία, η γλώσσα με την οποία μιλάει μια κοινότητα διαπλάθει τον κόσμο, την κοινωνική πραγματικότητα της εν λόγω κοινότητας (Schaff, χ.χ.). Η εμμονή των κοινωνικών κονστρουκτιονιστών στην αντίληψη ότι οι λόγοι κατασκευάζουν, δημιουργούν την πραγματικότητα δεν είναι νέα, αλλά εντάσσεται στην προαναφερόμενη θεωρητική παράδοση.

Σ' αυτή την περίπτωση, η συμβολική διαμεσολάβηση αποκόπτεται από την υλική, πρακτική δραστηριότητα των υποκειμένων και μετατρέπεται σε αυθύπαρκτη οντότητα, που δημιουργεί την υλική πραγματικότητα και τα ίδια τα υποκείμενα. Σε αντιδιαστολή με τον οικονομικό ντετερμινισμό εμφανίζεται ένας απλουστευτικός γλωσσικός ντετερμινισμός. Ο Fairclough, ένας από τους βασικότερους εκπροσώπους της κριτικής ανάλυσης λόγου αναφέρεται σε έναν «discourse imperialism», που έχει «μολύνει» την κοινωνική θεωρία τις δυο τελευταίες δεκαετίες (Fairclough, 2002).

Η αποδοχή της αντίληψης σχετικά με τον καθοριστικό ρόλο της γλώσσας στην διαμόρφωση της συνείδησης και της πραγματικότητας, αφήνει ανοικτό και αναπάντητο το ερώτημα, που αφορά την κοινωνική προέλευση των γλωσσικών μορφών. Οι εκπρόσωποι του κριτικού ρεαλισμού παρατηρούν ότι η αυτονόμηση των γλωσσικών μορφών από την οποιαδήποτε σύνδεσή τους με τις κοινωνικές δομές και η αναγωγή της μελέτης της κοινωνικής πραγματικότητας στην ανάλυση των πολλαπλών γλωσσικών ερμηνειών της, οδηγεί σε ένα ιδίotypo *γλωσσικό ιδεαλισμό* (Parker, 2003. Ιωσηφίδης, 2006).

Η προσέγγιση των κοινωνικών κονστρουκτιονιστών εδράζεται στην αντίληψη του Derrida ότι *δεν υπάρχει τίποτα έξω το κείμενο* (Derrida, 1976, p. 158). Σε αντιστοιχία με την εν λόγω προσέγγιση, η γλώσσα κατασκευάζει την πραγματικότητα και εκτός των γλωσσικών κειμένων δεν υπάρχει άλλη πραγματικότητα. Δεν μπορούμε να έχουμε αντικειμενική γνώση, διότι είμαστε φυλακισμένοι στη γλώσσα (Hibberd, 2001). Σ' αυτή την περίπτωση η γλώσσα μετατρέπεται στον «από μηχανής θεό», που εξηγεί τα πάντα και τίποτα. Όμως, η γλώσσα μπορεί να διερευνηθεί μόνο στο βαθμό που συνδέεται με την εκτός γλώσσας υλική πραγματικότητα. Ο Fairclough παρατηρεί ότι η παραγωγή και η κατανάλωση συμβολικών συστημάτων υπερκαθορίζεται (overdetermined) από ένα πεδίο παραγόντων, που είναι σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό «εξω-σημειωτικοί» (Fairclough, 2002). Στην «Γερμανική ιδεολογία» ο Μαρξ παρατηρούσε: «Η ομιλία είναι τόσο παλιά όσο και η συνείδηση, η ομιλία είναι επίσης πρακτική συνείδηση, που υπάρχει επίσης για άλλους ανθρώπους, και γι' αυτό το λόγο υπάρχει πραγματικά και για μένα μονάχα προσωπικά. Η ομιλία όπως και η συνείδηση, πηγάζει μονάχα από την ανάγκη, την αναγκαιότητα επικοινωνίας με άλλους ανθρώπους» (Marx, & Engels, 1979, σελ. 75-76). Η γλωσσική επικοινωνία εμφανίζεται ως πτυχή της πρακτικής δραστηριότητας των ανθρώπων κατά την οντογένεση της προσωπικότητας και την φυλογένεση της κοινωνίας. Σε αντιδιαστολή με τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ο Bhaskar, που είναι ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του κριτικού ρεαλισμού, παρατηρεί ότι οι κοινωνικές πρακτικές έχουν υλικές διαστάσεις (Bhaskar, 1989).

Η συμβολή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και γενικότερα του υλικού υπόβαθρου της κοινωνικής ζωής στην διαμόρφωση των γλωσσικών πρακτικών παραμένει εκτός του ερευνητικού πεδίου των κοινωνικών κονστρουκτιονιστών. Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές επιχειρούν να δημιουργήσουν

μιαν αντικαρτεσιανή θεωρία του νου και απορρίπτουν την διχοτομία επιστημολογίας και οντολογίας, υποκείμενου και αντικειμένου, λόγου και πρακτικών. Υπό την επίδραση των θεωριών της συμβολικής αλληλεπίδρασης και της εθνομεθοδολογίας οι εκπρόσωποι του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού οδηγούνται στην άρνηση οποιασδήποτε οντολογίας του κοινωνικού Είναι ή στην αναγωγή της στην κονστρουκτιονιστική επιστημολογία. Όμως, ο γλωσσικός ντετερμινισμός αποτελεί νέα μορφή έκφρασης του μεθοδολογικού διϊσμού, τον οποίο οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές επιχειρούν να αποφύγουν.

Τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκε έντονη κριτική του κοινωνικού κονστρουκτιονισμού από τις θέσεις του κριτικού ρεαλισμού (Bhaskar, 1989. Collier, 1998. Parker, 2003). Όλες οι κατευθύνσεις του ρεαλισμού αναγνωρίζουν την ύπαρξη εξωτερικής πραγματικότητας έξω και ανεξάρτητα από την συνείδηση. Όμως, σε αντιδιαστολή με τον αφελή υλισμό, που παρουσιάζει την σύνδεση υποκειμένου και αντικειμένου ως σχέση άμεσης αντανάκλασης και αντιστοιχίας, οι κριτικοί ρεαλιστές δίνουν έμφαση στην ανακάλυψη των βαθύτερων αιτιακών δομών της κοινωνίας και των τρόπων διαφορετικής πρόσληψής τους από τα κοινωνικά υποκείμενα. Οι εκπρόσωποι του κριτικού ρεαλισμού αναγνωρίζουν την σημασία μελέτης των «λόγων», αλλά επιχειρούν να τους εξηγήσουν στη βάση της διερεύνησης των υλικών κοινωνικο-ιστορικών διαδικασιών⁵.

Ορισμένα συμπεράσματα

Ο κοινωνικός κονστρουκτιονισμός εμφανίστηκε ως μια νέα κατεύθυνση, που ασκούσε κριτική στο κυρίαρχο θετικιστικό «παράδειγμα» στο πεδίο της Ψυχολογίας. Οι εκπρόσωποι του εν λόγω ρεύματος συνέβαλλαν στον αναπροσανατολισμό της ψυχολογικής έρευνας σε νέα, ξεχασμένα μέχρι τότε πεδία, συμπεριλαμβανομένης και της ανάλυσης λόγου (discourse analysis).

Κατά την άποψή μας, η μετατροπή της ανάλυσης λόγου - όπως και των οποιωνδήποτε άλλων επιμέρους τεχνικών και μεθόδων συλλογής εμπειρικών στοιχείων - στο «μαγικό κλειδί», που ανοίγει

⁵. Η εξέταση των δυνατοτήτων και των περιορισμών του θεωρητικού προγράμματος των κριτικών ρεαλιστών ξεφεύγει από το πλαίσιο παρούσας εργασίας.

όλες τις πόρτες, δημιουργεί προβληματικές καταστάσεις. Οι επιμέρους τεχνικές και μέθοδοι κοινωνικής έρευνας θα πρέπει να εξετάζονται υπό το πρίσμα του ευρύτερου μεθοδολογικού πλαισίου και θεωρητικού προγράμματος της έρευνας.

Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές υιοθέτησαν μια ερμηνευτική προσέγγιση των «λόγων» δίνοντας έμφαση στην διαδικασία κατασκευής και ερμηνείας νοημάτων στο πλαίσιο της γλωσσικής διαντίδρασης των ατόμων. Μια από τις αφετηριακές αρχές της κονστρουκτιονιστικής προσέγγισης συνίσταται στην αποδόμηση του νεωτερικού υποκειμένου, στην πολυδιάσπασή του σε πολλαπλά δίκτυα σχέσεων και στην διαμόρφωση «ψηφιδωτών», «κλασματοποιημένων» προσωπικοτήτων. Υπό αυτό το πρίσμα, η ανάλυση λόγου (discourse analysis) στον κοινωνικό κονστρουκτιονισμό παρουσιάζεται ως μελέτη ποικίλων ερμηνευτικών ρεπερτορίων, της «ετερογλωσσίας» και της υβριδικής συνύπαρξης αλληλοαποκλειόμενων «λόγων» στο πλαίσιο των κοινωνικών διαντιδράσεων. Οι κοινωνικοί κονστρουκτιονιστές περιγράφουν με οξυδέρκεια και γλαφυρότητα τάσεις, που βρίσκονται στην επιφάνεια της κοινωνικής ζωής κατά την συγκεκριμένη κοινωνικο-ιστορική συγκυρία, αλλά δεν καταφέρνουν να εξηγήσουν την βαθύτερη προέλευσή τους. Όμως, η επιστήμη δεν ανάγεται στην καταγραφή γεγονότων, στην περιγραφή επιφανειακών, αποσπασματικών πτυχών της πραγματικότητας, αλλά προϋποθέτει την εξήγηση των αιτιών, των ουσιωδών δεσμών που βρίσκονται στο υπόβαθρό της, δεδομένου ότι *«κάθε επιστήμη θα ήταν περιττή, αν η μορφή εμφάνισης και η ουσία των πραγμάτων συνεπίπτανε άμεσα ...»* (Marx, 1978, σελ. 1004).

Παρά τις απόπειρες των κοινωνικών κονστρουκτιονιστών να άρουν τις πάσης φύσεως μορφές δυϊσμού (υποκειμένου/αντικειμένου, «λόγων»/πρακτικών, κλπ.) ο γλωσσικός ντετερμινισμός, που διαπερνά την θεωρία τους οδηγεί στην επαναφορά του δυϊσμού και στην δημιουργία μιας ιδεαλιστικής, υποκειμενικής επιστημολογίας. Η οποιαδήποτε αναφορά σε κάποια πραγματικότητα που υπάρχει έξω από τις καταστάσεις της συνείδησης και τα γλωσσικά ενεργήματα του υποκειμένου απορρίπτεται μετά βδελυγμίας ως μεταφυσική οντολογία. Η αναγωγή της οντολογίας στην κονστρουκτιονιστική επιστημολογία και των υλικών δεσμών της κοινωνικής ζωής στις γλωσσικές διαστάσεις της κοινωνικής συνείδησης, δημιουργεί φραγμούς για την εξήγηση του υλικού υπόβαθρου των συμβολικών (γλωσσικών) μορφωμάτων. Έτσι, η ανάλυση της σύνθετης

διαμεσολάβησης μεταξύ των λόγων και των κοινωνικών πρακτικών, της γλωσσικής αλληλεπίδρασης των ατόμων και του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας παραμένει ένα ανοικτό διακύβευμα για το ευρύτερο φάσμα των κοινωνικών επιστημών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξίου, Θ. (2002). *Εργασία, εκπαίδευση και κοινωνική τάξη. Το ιστορικο-θεωρητικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης
- Baudrillard, J. (1987). *The Ecstasy of Communication*. New York: Autonomedia.
- Baudrillard, J. (2000). *Η καταναλωτική κοινωνία οι μύθοι της, οι δομές της*. Αθήνα: Νησίδες.
- Berger, P. & Luckmann, T. (2003). *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*. Αθήνα: Νήσος.
- Beck, U. (1996). *Επινόηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του εκσυγχρονισμού*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Bhaskar, R. (1989). *Reclaiming Reality: A critical introduction to contemporary Philosophy*. London: Verso.
- Brinkmann, S. (2006). Questioning Constructionism: Toward an Ethics of Finitude. *Journal of Humanistic Psychology*, 46(1), 92-111.
- Brown, S., Pujol, J. & Curt, B. (1998). As one in a Web. Discourse, Materiality and the Place of Ethics. In I. Parker (Ed.), *Social Constructivism, Discourse and Realism* (pp. 75-90). London: Sage Publication.
- Burkitt, I. (1999). Between the dark and light: power and the material contexts of social relations. In D. Nightingale & J. Cromby (Eds.) *Social Constructionist Psychology. A Critical Analysis of Theory and Practice* (pp. 69-82). Buckingham: Open University Press.
- Burr, V. (1995). *An Introduction to Social Construction*. London: Routledge.
- Collier, A. (1998). Language, practice and Realism. In I. Parker (Ed.), *Social Constructivism, Discourse and Realism* (pp. 47-58). London: Sage Publication.
- Confrey, J. (1995). How compatible are Radical Constructivism, Sociocultural Approaches and Social Constructivism. In L. Steffe, & J. Gale (Eds.) *Constructivism in Education* (pp. 185-225). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Crawford, V., & Valsiner, J. (1999). Varieties of Discursive Experience in Psychology: Culture Understood through the Language Used. *Culture & Psychology*, 5 (3), 259-269.
- Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. London: John Hopkins University Press.
- Dilthey, V. (1977). *Descriptive Psychology and Historical Understanding*. The Hague: Nijhoff.
- Edwards, D. (1997). *Discourse and Cognition*. London: Sage Publication.
- Edwards, D., & Potter, J. (1992). *Discursive Psychology*. London: Sage Publication.
- Gergen, K. (1995). Social Construction and the Educational Process. In L. Steffe, & J. Gale (Eds.), *Constructivism in Education* (pp. 17-40). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gergen, K. (1997a). *Ο κορεσμένος εαυτός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gergen, K. (1997b). Toward a Cultural Constructionist Psychology. *Theory and Psychology*, 7, 31-36.
- Gergen, K. (1999). *Realities and Relationships. Soundings in social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gutting, G. (2006). *Φουκώ*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Glaserfeld, E. (1995). A constructivist approach to teaching. In L. Steffe & J. Gale (Eds.), *Constructivism in Education* (pp. 3-15). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2006). Ποιοτική έρευνα και κριτικός ρεαλισμός. Στο Θ.Ιωσηφίδης & Μ.Σπυριδάκης (Επιμ. Εκδ.), *Ποιοτική κοινωνική έρευνα. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων* (σελ. 21-32). Αθήνα: Κριτική.
- Fairclough, N. (1999). *Critical Discourse Analysis*. New York: Longman.
- Fairclough, N. (2002). Critical Realism and Semiosis. *Journal of Critical Realism*, 5, (1), 2-10.
- Faucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock.
- Harré, R. (1995). Discursive Psychology. In J. Smith, R. Harre, & L. Langenhove (Eds.), *Rethinking Psychology* (pp. 143-159). London: Sage Publication.
- Harré, R. (1999). Discourse and the embodied person. In D. Nightingale & J. Cromby (Eds.), *Social Constructionist Psychology. A Critical Analysis of Theory and Practice* (pp. 97-112). Buckingham: Open University Press.

- Harré, R., & Stearns, P. (1995). Introduction: Psychology as Discourse Analysis. In R. Harré & P. Stearns (Eds.), *Discursive Psychology in Practice* (pp. 1-8). London: Sage Publication.
- Hibberd, F. (2001). Gergen's Social Constructionism, Logical Positivism and the Continuity of Error. *Theory & Psychology, 11* (3), 323-346.
- Κακολύρης, Γ. (2004). *Ο Ζακ Ντερντά και η αποδομητική ανάγνωση*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Leahey, T. (2002). The mythical revolutions of American Psychology. In W. Pickren & D. Dewsbury (Eds.), *Evolving Perspectives on the History of Psychology* (pp. 191-254). Washington: American Psychological Association.
- Λουκιανός (2002). Βίων Πράσις. Στο *Σάτιρα φιλοσοφίας και φιλοσοφούντων* (τ. Α'). Αθήνα: Ζήτρος.
- Liotard, J. (1988). *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*. Αθήνα: Γνώση.
- Marx, K. (1978). *Το κεφάλαιο* (τ. 3). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Marx, K., & Engels, F. (1979). *Η Γερμανική ιδεολογία* (τ. 1). Αθήνα: Gutenberg.
- Maze, J. (2001). Social Constructionism, Deconstructionism and Some Requirements of Discourse. *Theory & Psychology, 11* (3), 397- 417.
- Merttens, R. (1998). What is to be done? (With Apologies to Lenin!). In I. Parker (Ed.) *Social Constructivism, Discourse and Realism* (pp. 59-74). London: Sage Publication.
- Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Parker, I. (2003). Η Ψυχολογία του λόγου. Στο D. Fox, & I. Prilleltensky (Eds.), *Κριτική Ψυχολογία* (σελ. 529-558). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Potter, J. (1996). Discourse analysis and Constructionist Approaches: Theoretical Background. In J. Richardson (Ed.) *Handbook of qualitative research methods for psychology and social sciences*. Leister: BPS Books.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology*. Dondon: Sage Publication.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1995). Discourse analysis. In J. Smith, R. Harré, & L. Langenhove (Eds.), *Rethinking Methods in Psychology* (pp. 80-92). London: Sage Publication.
- Ratner, C. (2006). Epistemological, Social, and Political Conundrums in Social Constructionism. *Forum Qualitative Social Research, 7* (1), 1-7. Retrieved from: <http://www.humboldt1.com/~cr2/>

- Richards, J. (1995). Constru[ion/iv]ism: Pick One of the Above. In L. Steffe & J. Gale (Eds.), *Constructivism in Education* (pp. 57–64). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Rorty, R. (2001). *Η Φιλοσοφία και ο καθρέπτης της Φύσης*. Αθήνα: Κάτοπτρον.
- Saussure, F. (1979). *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Schaff, A. (χ.χ.). *Γλώσσα και γνώση*. Αθήνα: Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Shi-Xu (1998). *The discourse of mind*. Paper for Session New Relativities in Discourses of thinking and feeling. American Anthropological Association, Annual Meeting. Philadelphia. Retrieved from: <http://www.udc.es/dep/lx/cac/aaa1998/shi-xu.htm>.
- Shotter, S. (1995). In Dialogue Social Constructionism and Radical Constructivism. In L. Steffe & J. Gale (Eds.), *Constructivism in Education* (pp. 41–56). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1992). *Mapping the Language of Racism: Discourse and legitimization of Exploitation*. Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wittgenstein, L. (1978). *Tractatus Logiko-Philosophicus*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Woodila, J. (1998). Workplace conversations: the texts of organizing. In D. Grant, T. Keenoy & C. Oswick (Eds.), *Discourse and Organization* (pp. 31-50). London: Sage Publication.

Social Constructionism and Discourse Analysis: Epistemological aspect

*Manolis Dafermos*¹

ABSTRACT

During the past 20 years, Social Constructionism has emerged as a significant “paradigm” in psychology. For constructionists, the terms by which we achieve understanding of the world and ourselves are products of historically and culturally situated interchanges among people. This paper attempts to analyze the approach of Social Constructionism on Discourse Analysis. The article traces the origins and the development of main ideas of Social Constructionism. We shall examine the philosophical and epistemological foundation of Social Constructionist Discourse Analysis. The Social Constructionism has been criticized recently by Critical Realists.

KEY WORDS: *Social Constructionism; Discourse; Discourse Analysis; Hermeneutics*

1. University of Crete, Department of Psychology, University Campus at Gallos, 741 00, Rethymno, Crete, Greece. Tel. +30-2831-077521, E-mail: mdafermos@psy.soc.uoc.gr